

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

Халамендик О.Ю.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ РЕЛІГІЇ В ПОСТКОМУНІСТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ З УРАХУВАННЯМ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Стаття розкриває особливості релігійно-інституційного процесу, що відбувається на посткомуністичному просторі. Спроба окреслити параметри цього соціального простору дає можливість для більш детальної характеристики специфіки сприйняття релігії в суспільстві, що позбулося тоталітарного режиму. Розуміння даної проблеми не можливе без урахування таких понять як культурна і релігійна ідентичність.

В зарубіжній науці ці питання вивчались переважно в руслі культурної антропології та психології з різних теоретико-методологічних позицій (З. Фрейд, Е. Еріксон, К. Юнг, Е. Дюркгейм, Ю. Хабермас, С. Гантінгтон, Ч. Тейлор). Питаннями сприйняття і функціонування релігії та ролі релігійного чинника в посткомуністичному суспільстві займалися такі вітчизняні науковці як В. Єленський, М. Бабій, М. Вилк, М. Паращевін та інші.

Дослідження даного явища залишається для нас актуальним, оскільки роль релігійного чинника в умовах сучасного світу, що швидко змінює свої форми досі є відкритим і потребує подальшого аналізу. Таким чином, метою даної статті є виявлення та характеристика особливостей сприйняття релігії суспільством, в якому відбувається зміна ідеології, враховуючи етнічну приналежність особистості, в даному випадку на прикладі посткомуністичного суспільства.

Ключові слова: *посткомуністичне суспільство, релігія, культурна ідентичність, релігійний чинник, традиція, релігійно-інституційний процес, мораль, цінності.*

Вступ. Існування комуністичного режиму за майже 70 років наклало свій відбиток на релігійному житті всіх територій колишнього СРСР. Ідеологічний апарат Радянського Союзу, який скеровувався на подолання релігійності, зменшення чисельності віруючих та зниження релігійної обрядовості, спирався на ленінську доктрину, багаторічну традицію «боротьби з релігією», а також на розгалужену пропагандистську інфраструктуру. Стратегію і тактику антирелігійної роботи передбачала участь у ній державних органів, школи, культосвітніх організацій, преси тощо, що явно суперечило проголошеній державою свободі совісті. Власне, партія здійснювала на загальнодержавному рівні заходи, які вели до повного знищення церкви як соціального інституту [6].

Майже сакральне ставлення до певних аспектів ідеологічної доктрини продукувало беззастережну реалізацію її вимог навіть тоді, коли вона суперечила реальним зацікавленням держави. У своїй промові на прийомі, на честь учасників засідання центрального комітету Всесвітньої ради церков 21 липня 1989 року, голова уряду СРСР М. Рижков сформував головну ідею кремлівського погляду на релігійні інституції в контексті політико-економічних реформ. Вона містила в собі констатацію не лише світоглядних, але й ідеологічних відмінностей, визнавала їх несуттєвими перед визначальним орієнтиром загальнолюдських цінностей.

Падіння комунізму поклато край розмежуванню Європи. Континент, який уже давно був розділений на Схід і Захід, знову постав перед усіма у своїй духовній і культурній єдності. Будучи світовою державою, Радянський Союз пройшов через економічну й політичну кризу, що поставила під загрозу саме його існування. Після розпаду СРСР колишні складові гігантської імперії виявилися під подвійним тиском з одного боку міжнародної конкуренції та з іншого потягу до національного, етнічного самовизначення [8].

Таким чином, постають актуальними дослідження особливостей сприйняття релігії суспільством, в якому відбувається зміна ідеології, в даному випадку на прикладі посткомуністичного суспільства.

Аналіз публікацій та досліджень. Проблема релігійної ідентичності в зарубіжній науці вивчалась переважно в руслі соціальної і культурної антропології та психології з різних теоретико-методологічних позицій (З. Фрейд, Е. Еріксон, К. Юнг, А. Ватерман, Б. Геральд, Дж. Колеман, Дж. Марсія, Д. Маттесон, Е. Дюркгейм, Ф. Барт, В. Дуаз, Г. Кон, В. Коннор, М. Мід, С. Московичі, Е. Сміт, С. Страйкер, Г. Теджфел, Дж. Тернер, Ю. Хабермас, С. Гантінгтон, Ч. Тейлор, Г. Люббе, В. Хесле, П. Бергер, Б. Лукман, М. Барретт та ін.), а що стосується питання релігійної ідентичності саме на посткомуністичному просторі, то цією проблематикою займалися такі вітчизняні науковці як В. Єленський, М. Бабій, М. Вилк, М. Паращевін, С. Здіорук та інші.

Метою даної статті є охарактеризувати специфіку сприйняття і функціонування релігії в суспільстві, що позбулося тоталітарного режиму та окреслити параметри цього соціального простору.

Основна частина. Твердження про те, що ми живемо у глобалізованому світі який швидко змінює свої форми вже не є новиною. За таких обставин чи можна з упевненістю говорити про об'єктивне розуміння процесів і явищ, що є частиною нашого, здавалося б, цілком «зрозумілого» життя. В даному контексті постає питання чи впливають процеси, що відбуваються у сучасному глобалізованому світі на духовні пошуки особистості, оскільки безперечно змивання кордонів і мобільність соціуму впливає на об'єктивний вибір людини. Ми живемо у суспільстві, яке надає можливість для розвитку кожному окремому індивіду і водночас виробляє власні правила того ж таки існування. Релігії у суспільстві відведено, безумовно, важливе місце, тому будь-яка традиційна людська спільнота так чи інакше взаємодіє з нею, оскільки релігія завжди відігравала важливу культурно-історичну роль.

В межах релігійних віровчень формувались єдині зразки почуттів, думок, поведінки людей, завдяки чому вона виступала як могутній засіб упорядкування і збереження традицій та звичаїв.

Зазначимо, що релігія явище дуже складне і має соціальний характер, тобто воно виникло в суспільстві цілком закономірно й існує разом з ним і поєднує в собі елементи раціонального (наприклад, моральні настанови) та ірраціонального (наприклад, фантастичні образи надприродних істот). Релігія є однією з найдревніших форм суспільної свідомості, однією з форм відображення світу, але відображення своєрідного.

Відомий англійський політичний теоретик Е. Берк вважав релігію основою громадянського суспільства, суспільства з високим рівнем економічної, соціальної, правової й політичної культури. У філософсько-історичній ретроспективі можна говорити про паралельне існування й розвиток релігійних ідеологій та ідей громадянського суспільства. Якщо говорити про посткомуністичне суспільство, то тут ми можемо спостерігати процес такої собі емансипації суспільства від релігії, що супроводжується їх взаємним відчуженням і автономізацією, водночас відбувається процес суверенізації особи, що визнає певну сферу її самовизначення у правовій державі. Тут слід зауважити, що глобальні зміни в суспільстві можуть зумовлювати переосмислення людиною ролі релігійної приналежності в її житті та призводити до трансформації її етнічної ідентичності [3].

На думку українського філософа Богдана Костяківського невід'ємні права людської особистості за самою своєю суттю є безпосередньо наданими, а не створені державою. На перший план, як ми бачимо, тут виходить свобода совісті: уся сфера думок, переконань і вірувань має бути недоторканою для держави. Нехтування правами людини надто часто в нашому посттоталітарному контексті означає нехтування людиною як такою. Звідси і постає визначення релігійної свободи, тобто свободи вірувати чи не вірувати, змінювати релігію, створювати свою власну й бути не належним до жодної релігійної конфесії. Релігія глибоко вкорінена у свідомості суспільства і її ідеї здійснювали у всі часи безпосередній вплив на людські маси, саме тому будь-яке розвинуте віровчення не може абстрагуватися від реального життя, тому релігійні спільноти мають своє соціальне вчення, що безпосередньо формує соціальну культуру віруючих, впливає на процес їх соціалізації [1].

Характеристика ролі релігії в людському суспільстві можлива лише в тому випадку, якщо вона враховує форми суспільної свідомості - одного з суттєвих компонентів духовної культури. При цьому необхідно мати на увазі, що релігія є творенням людського суспільства, особливою формою пізнання ним себе самого і оточуючого світу. Взаємодія релігії і суспільства виходить не з постулату, що вони є дві ізольовані одна від одної структури, водночас релігійне життя не пов'язане з активною політичною, або громадською діяльністю. За певних історичних умов релігія виконує функцію інтегрування, тобто функцію збереження і зміцнення існуючої соціальної системи, однак у ряді випадків релігія може стати і прапором соціального протесту.

В релігії розроблені свої концептуальні погляди на особистість, її гідність, права та свободи. В даному контексті цілком правомірною постає необхідність компоративної експлікації «релігійного підґрунтя» свободи совісті, свободи релігії, та сучасних інтерпретацій щодо цих проблем.

Від кінця 80-х років ХХ ст. релігійно-інституційний процес починає стрімко розвиватися на території колишнього СРСР у природних, іманентно притаманних потребам релігійних інституцій, формах. Поступово починає скасовуватися обмеження

на створення релігійних організацій і коли понівечена церковна структура дістала змогу відтворитися у природних масштабах, то масштаби ці визначаються головним чином релігійними потребами народу, хоча певні політичні та соціокультурні чинники тут також відіграють свою роль. Хоча в умовах посткомуністичного суспільства релігія часто стає свого роду таким собі знаком приналежності, за допомогою якого індивід вбудовує себе у суспільство і культуру за відсутності дійсно релігійної складової частини [5].

А. Агаджанян відзначає, що релігія відродилася на пострадянському просторі як певний великий наратив, велич якого робить його потужним символічним ресурсом, культурно-цивілізаційною орієнтацією в суспільстві [12]. Слід зауважити, що аргументація і трансмісія релігійної традиції і пов'язаний з нею соціальний контроль відрізняються в різних культурах. В цьому контексті слід відмітити, що особливістю посттоталітарних суспільств є те, що релігійно-просвітницька та місійна діяльність скеровані на так званих «номінальних» віруючих, але фактор етнічної належності має певне відношення до тієї чи іншої конфесійної спільноти на рівні історичної пам'яті. Заперечувати це, означало б зашкодити передусім людині, її гідності та правам, оскільки будь-яке нехтування проблемами культурної ідентичності рано чи пізно обертається зневаженням людської особи.

Формування релігійної ідентичності набуває особливої актуальності в умовах прискорення глобалізаційних процесів у світі, оскільки релігійність можна аналізувати через взаємозв'язок із процесами національного відродження, національної консолідації через взаємодію з суспільно-політичною та духовною сферою суспільства. Релігійні уявлення, настрої, дії і організації становлять єдиний релігійний комплекс, усі елементи якого нерозривно пов'язані між собою, а також із конкретними соціально-політичними і духовними умовами життя кожної країни.

Інституалізація релігійного життя і функцій релігійних організацій на посткомуністичному просторі зрештою привела до присутності церкви у самому широкому соціальному контексті. Релігійні організації все настирливіше починають привертати увагу суспільства до стану соціальної моралі. Своєрідний інституційний вакуум, неефективність виконавчої і судової влад, розпорошеність і конфліктність профспілкового руху, непопулярність політичних партій, розчарованість особами, що свого часу обіймали позиції лідерів громадської думки, висунув релігійні інституції в авангард соціально-політичного процесу [7].

Суспільство потужно ініціює необхідність присутності церкви не лише в історично притаманних їй відтінках, а й у тих сферах суспільного життя де щодо її діяльності серед богословів ніколи не було цілком однозначної думки, але де церква протягом століть вимушена була бути присутньою. Церква не лише повертається в суспільство, а й бере участь у формуванні і функціонуванні політичної системи і взагалі соціальної структури. В посткомуністичному суспільстві релігія перетворюється на вагомий агент публічної сфери. Свідченням того стали публічні виступи, теле- і радіоэфіри релігійних діячів, присутність представників різних конфесій на політичних і світських заходах [2].

Розглядаючи рівень релігійності у суспільстві періоду про який йде мова, абсолютизувати будь-які дані про нього серед населення, хоч би вони цілком і повністю

відображали загальні тенденції і закономірності розвитку, у нас немає жодних підстав. Ці показники швидко змінюються під впливом різних чинників, що змінюють в цілому суспільні настрої. Насправді, радянське суспільство ніколи не досягало того колосального рівня секуляризації, котрий йому приписували. Цілком ймовірно, що суть проблеми не стільки в ідеологічному тиску, який був притаманний Радянському союзу, скільки у відсутності істинної рефлексії духовного світу самої людини. В даних межах дослідження про який йде мова ми говоримо про два виміри релігійності: диспозиційний і функціональний.

Розробка дослідницького інструментарію для випадку пострадянських суспільств є неможливою без урахування цілісної історичної та соціокультурної картини регіону задля адекватної інтерпретації отриманих даних. В умовах, коли більшість населення колишнього СРСР постає перед вибором нової ідеології, починає активно розвиватися місіонерська діяльність з боку країн Заходу і США. Слід чітко окреслити положення особи, яка прожила довгий період часу в державі де панувала певна ідеологія і система моральних цінностей, що мали під собою міцний фундамент [9].

В даному контексті великої уваги потребує проблема співвідношення релігійної свободи індивідуумів і релігійної ідентичності спільнот, яка в 90-х роках набула надзвичайної гостроти.

Осмислення будь-якої проблеми людського буття, в тому числі питання релігійного самовизначення особистості, поза контекстом тих процесів, які відбуваються сьогодні на національному і світовому рівнях. Варто звернути увагу на те, яку роль при сприйнятті суспільством релігії відіграє національний характер, який передбачає систему ставлень конкретної етнічної спільноти до різноманітних сторін оточуючої дійсності, що виявляється у стійких стереотипах їх мислення і має динамічні властивості змінюватися під впливом певних чинників, зокрема у результаті зміни форми правління.

В даному випадку, визначальною рисою людської дії є система координат, вихід за межі якої ставить під сумнів цілісність та неушкодженість людської особистості. Системи координат переплітаються з вимірами нашого етичного життя і об'єднують низку якісних розрізень. Слід зазначити, що ціннісна орієнтація, виражена в моральних потребах, по суті проймає всю психіку людини: через мислення, почуття, дає можливість людині вибирати, навіть на інтуїтивному рівні, ту лінію поведінки, яка впливає з прийнятих нею цінностей [11].

В етичному відношенні життєвий світ є підставою субстанціональної моральності народного духу, тобто такого виміру ментальності, який дається людині до рефлексивно і відбивається у традиціях і звичаях. У процесі самоствердження людина виробляє власні погляди на життєві явища, але слід згадати, що необхідним компонентом морального самовизначення людини за будь-яких умов є прийняття деякої попередньо розгорнутої системи над емпіричних цінностей. Хоча для кожного мораль індивідуальна, вона має спільний ціннісний обрій, що визначає моральну розміреність. Відмінність у механізмах релігійного залучення особистості обумовлює відмінність у стилях релігійної участі [10].

Релігія формує відчуття єдності людського роду, значущості неперехідних загальнолюдських моральних норм і цінностей, однак релігія може бути виразником зовсім інших настроїв, зокрема фанатизму, непримиренності до людей іншої віри тощо.

Висновки. На сьогодні гарантом релігійної свободи в полі конфесійному і полі етнічному суспільстві (яким і є посткомуністичний простір) має бути конфесійний плюралізм, що детермінує актуальність не лише між церковних відносин, а й вимагає пошуку оптимальних шляхів взаємин. У правильно збалансованому суспільстві релігійна свобода є запорукою вільного виявлення своєї ідентичності, відповідно, релігійна ідентичність робить свободу необхідним атрибутом релігійного життя.

Релігійна картина в пострадянських країнах виглядає наступним чином: з одного боку досить високий рівень самоідентифікації респондентів із певною релігією, а з іншого досить низький рівень релігійної участі порівняно із західноєвропейськими країнами. В пострадянських суспільствах релігійні організації сприяють національній ідеї, відродження національних церков йде поруч з процесами національного відродження. Як бачимо, релігія явище багатопланове і багатозначне, вона виникла як результат специфічних закономірностей розвитку суспільства, і саме суспільні процеси визначають в кінцевому підсумку її долю.

Література:

1. *Бабій М.* Свобода совісті: православна, католицька, протестанська та ісламська інтерпретації // Релігійна свобода. Київ 2002 р. №6 ст. 66-70. За ред. А. Колодного.
2. *Бабій М.* Релігійний фактор в українському суспільстві: сутність, функціональні вияви // Наукові записки. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: збірник наукових праць. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. – №14. – ст. 3-12.
3. *Берк Е.* Релігія і громадянське суспільство // Консерватизм: Антологія. – К., 1998. – С.146
4. *Вилк М.* Церква у Східній Європі // Людина і світ. Київ 2000 р. №6 ст. 11-15.
5. *Віллем Ж.П.* Європа та релігії. Ставки ХХІ-го століття / Жан Поль Віллем. – К.: Дух і літера, 2006. – 331с.
6. *Єленський В.* Релігія після комунізму (Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально – і східноєвропейських суспільств) / В. Єленський. – К.: Наук. думка, 2002. – ст. 73-75
7. *Мчедлов М. П.* Общие вопросы религиозной идентичности. К постановке проблемы, условия её объективного анализа / М. П. Мчедлов // Религия в самосознании народа (религиозный фактор в идентификационных процессах). – М.: Институт социологии РАН, 2008. – ст. 13-33.
8. *Майєр Х.* Церкви після падіння комуністичного режиму / Ханс Майєр // Людина і світ. – 2002. – №1 – ст. 18-29
9. *Паращевін М.* Релігія та релігійність / М. Паращевін: за ред. С. Макеєва. – К.: Інститут соціології НАН України, 2009. – 68с.
10. *Каргіна І. Г.* Самоідентифікація веруючих: релігійна мотивація / І. Г. Каргіна // Соціологічні дослідження. – 2003. - №1. – ст. 18-28.
11. *Лозко Г.* Етнологія України: Філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект: Навчальний посібник / [Лозко Г.] К.: Артк, 2001. – с.304
12. *Религия и светское государство.* /под. ред. А. Агаджаняна – М.: Франко-российский центр гуманитарных и общественных наук в Москве, 2008. – ст. 217-241.

Annotation

Olexandra Khalamendyk. «Features of perception of religion in post-Communist society taking into account the cultural identity» The article reveals the features of religious institutional process that occurs on the post-Communist space. An attempt to outline the options for this social space allows for more detailed characteristics on the specifics of the perception

of religion in society that lost the totalitarian regime. The understanding of this problem is not possible without such concepts as cultural and religious identity.

These issues have been studied in foreign science mostly in the context of cultural anthropology and psychology from different theoretical and methodological positions (from Z. Freud, E. Erikson, K. Jung, E. Durkheim, Yu. Habermas, S. Huntington, H. Taylor). The issues of perception and functioning of religion and the role of religious factor in post-Communist society were engaged in such domestic scholars as V. Elensky, M. Babiy, M. Vylk, M. Paraschevin and others.

The study of this phenomenon remains actual for us, because the role of the religious factor in today's world, that changes its forms quickly, is still open and requires further analysis. Thus, the aim of this article is to identify the characteristics and features of the perception of religion by society, in which there is a change of ideology, taking into account the ethnicity of personality, in this case is an example of post-Communist society.

Keywords: *post-Communist society, religion, cultural identity, religious factor, tradition, religious and institutional process, morals, values.*

Бондар І.О.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

ЛЮТЕРАНСЬКА РЕЛІГІЙНА ТРАДИЦІЯ ЯК ФАКТОР МОДЕРНІЗАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ НАУКИ

У статті висвітлюється проблема впливу релігійної концепції Реформації на зміну духовних потреб європейського суспільства в XVI – XVII ст. Автор доводить, що система теологічних поглядів М. Лютера та його послідовників суттєво модернізувала процес генези європейської науки Нового часу.

Ключові слова: *духовність, ідейні засади, культура, лютеранство, модернізм релігійний, наука, протестантизм, релігія, Реформація, традиція.*

Вступ. Важливою особливістю лютеранства, з якою пов'язана прогресивна роль цієї конфесії у процесі формування і генези європейської свідомості XVI ст., є його здатність постійного перетворення у відповідності до нових духовних потреб суспільства. Саме ця особливість лютеранства, з точки зору його духовно-культурного впливу, є більш важливою, аніж наявність в ньому якихось заздалегідь визначених й обґрунтованих, нехай навіть найактуальніших для свого часу теологічних положень. Прогресивність лютеранства полягає не лише в модернізмі християнської теології, а й у його відкритості і неймовірній здатності до «внутрішньої секуляризації», тобто вмінні відкидати або переосмислювати будь-які елементи власної теології, відповідно нагальних потреб сучасності. Саме завдяки цим внутрішнім факторам лютеранство сприяє новому розумінню такої суто світської духовної сфери суспільної життєдіяльності, як наука. З огляду на тривалість дискурсу в сучасному релігієзнавстві з приводу протиставлення